

H.O. Lange-Prisen 2009 til Steffen Heiberg Tale ved modtagelsen af H.O. Lange-Prisen 2009

*af forskningschef, mag.art. Steffen Heiberg,
Frederiksborgmuseet*

Hvad skal jeg sige? Det eneste jeg kan finde på er tak, for hvor er jeg dog taknemmelig for den påskønnelse af min bog og forfatterskabet, som H.O. Lange-Prisen er udtryk for. Min dybtfulte takt til G.E.C. Gads Fond og Det Kongelige Bibliotek. Til Axel Kierkegaard og Erland Kolding Nielsen for deres venlige bemærkninger. Og det var mig en stor glæde, at udenrigsminister Per Stig Møller, der jo har begået sig som både forsker og formidler, motiverede prisen ved overrækkelsen i Forum. Og Niels-Knud Liebgotts meget venlige, og føler jeg, præcise karakteristik af min skribentvirksomhed kan kun få mig til at rødme. I hvert fald fik han sat ord på mine intentioner, bedre end jeg selv kunne have gjort det. Intet er vigtigere for en forfatter end følelsen af, at der er respons, at fortællingen fænger. Fortællingen er ikke kun handlingen og forløbet, fortællingen er også dialogen med læseren, at læseren finder det værd at beskæftige sig med bogen.

Men lad mig begynde med Hartvig Frisch. For mere end noget andet har det gjort mig stolt, at Frisch' fremragende værk er blevet nævnt i forbindelse med præsentationen af min

bog. Der er dog afgørende forskelle. Hartvig Frisch, der skrev i 1920'erne, blev færdig. Jeg er kun lige begyndt og har lang vej igen. En ting, som jeg altid har beundret Frisch for, er klarheden i sprog og tanke. Han formåede at kombinere det fortællende med det reflekterende. Og det er efter min opfattelse historieskrivningens kerne. Fortællingen og refleksionen.

I denne forbindelse kan jeg ikke nære mig for at gå tilbage til dansk historievidenskabs guru nummer et, Kristian Erslev, kendt som kildekritikkens hjemlige bannerfører. I et skrift fra 1911 reflekterede Erslev over forskellen på historieforskning og historieskrivning. For Erslev var der tale om to adskilte processer. Det første var ren erkendelse, mens historieskrivningens opgave var at formidle videnskabens resultater. Men da der var meget videnskaben ikke vidste eller kunne svare på, måtte historieskriveren for at få sammenhæng i det hele supplere med betragtninger, der videnskabeligt set ikke var belæg for. For Erslev var historieskrivningen derfor i højere grad en kunstnerisk genre, mens hans egne kildekritiske analyser var videnskab.

Erslev er uden tvivl et af dansk historievidenskabs bedste hoveder nogensinde. Men også et godt hoved kan tage fejl. For historisk analyse og historisk fremstilling hænger sammen og kan ikke adskilles. Det er gennem selve den sproglige proces, at nye ideer opstår, nye perspektiver viser sig, og nye videnskabelige indsigter åbner sig. Det rigoristiske erslevske skel kendes da heller ikke på samme måde i udlandet.

Spørgsmålet er om, Erslev overhovedet mente det, om ikke det hele var et retorisk kneb for at sætte sig selv i scene som den suveræne kildekritiker. Hans samtidige tog da heller ikke videre notits af hans betragtninger. De skrev lystigt videre uden at lade sig afficere. Den mest produktive historiker i generationen efter Erslev var den senere radikale udenrigsminister P. Munch. Han var ikke i tvivl om, at hans folkelige historieskrivning var videnskabeligt baseret. I øvrigt

synes Munch nærmest at have været af den overbevisning, at historisk metode og kildekritik anvendt på dansk politik ville vise, at det var videnskabeligt belæg for det radikale venstres positioner.

Først i 1940'erne begyndte historikerne at tage Erslevs skelnen mellem historievidenskab og historieskrivning alvorligt. Det fik uheldige konsekvenser. For hvis historieskrivning ikke var videnskab, hvorfor skulle videnskabeligt uddannede historikere så

Dele af Det gamle testamente på græsk. Konstantinopel, ca 990. Bogen rummer et enkelt helsidesmaleri, der viser kong Salomon og Jesus Sirach i en komposition med aner tilbage til romersk kunst (Det Kongelige Bibliotek).

beskæftige sig med disciplinen.

Og det gjorde de heller ikke. Bortset fra de store samle værker, der kom med nogle årtiers mellemrum, var det ikke meget offentligheden hørte fra historikerne i den første generation efter 2. verdenskrig, med besættelsestiden og dens særlige eksistentielle perspektiver som undtagelsen. Formidlingen blev overladt til skribenter som Palle Lauring uden forskningsmæssige forudsætninger. Ikke et ondt ord om denne fortræffelige skribent, men det var et slemt domænetab for historikerne, da Lauring i 1960'erne overtog Kristian Erslevs gamle post som hovedanmelder af historisk litteratur i *Politiken*. I virkeligheden var det en logisk konsekvens af det erslevske skel. Men historikernes formidlingsmæssige svigt hævnedes sig. De skribenter uden faglige forudsætninger, der påtog sig at skrive populært for almenheden, forsvarede sig mod kritik ved at hævde, at de i modsætning til fagfolk skrev, så folk kunne forstå det. Erslev har med sin uheldige skelnen mellem historieforskning og historieskrivning i høj grad medvirket til at udbrede den forstilling, at fagfolk tynget af deres viden skriver uforståeligt, så det er nødvendigt med professionelle formidlere, der kan tilrettelægge stoffet.

Siden har fagfolk kæmpet for at generobre formidlingen. Universiteterne afholder kurser i formidling, og i dag indgår det som en forpligtelse, at videnskabeligt ansatte skal formidle. Resultatet er naturligvis, at verden er blevet beriget med teoretiske betragtninger over formidlingens karakter, ofte skrevet i et uforståeligt sprog. Og dermed er vi tilba-

ge ved udgangspunktet. Både forskning og formidling drejer sig om sprog. I denne forbindelse kan man få mistanke om, at det politiske krav om formidling dækker over noget andet, nemlig at politikere og embedsmænd i virkeligheden ikke er overbeviste om de humanistiske videnskabers relevans. Samtidig er det hele meget selvmodsigende. I nutidens sære forskningsevaluering er det artikler publiceret i udenlandske tidsskrifter, der giver flest point. Det er også fint, at publikation i udlandet bliver honoreret. Men man skal passe på proportionerne. Al forskning må nødvendigvis efter sin karakter i princippet være nationalt *Latinsk psalter – "Folkungepsalteret" eller "Københavnpsalteret"*. England 1175-1200. Dette overdådigt udsmykkede psalter er et hovedværk i europæisk bogkunst i 1100-tallet. Håndskriftet rummer ud over en lang række malede initialer en cyklus af helsidesmalerier med scener af Kristi liv fra fødsel til korsfæstelse og opstandelse (Det Kongelige Bibliotek).

farveblind, men jeg mener alligevel, at universiteter, museer og andre kulturinstitutioner har et ansvar for, at dansk vedbliver at være et akademisk sprog, hvor man behandler et hvilket som helst emne på det højeste niveau. Akademisk, det lyder ufolkeligt og som om der er brug for lidt formidling, men i mine øjne er akademisk dansk et sprog, der på en gennemreflekteret måde kan anskueliggøre indviklede sammenhænge uden at forfalde til fagjargon.

Her i ligger også, at formidling og forskning ikke kan adskilles. Den der formidler forskning, må efter min mening være forsker selv. Er man en dårlig forsker, bliver man ingen god

formidler og omvendt. Min bog *En ny begyndelse* er kun i begrænset omfang baseret på egen forskning, den er et forsøg på en syntese over den forskning, der foreligger inden for de områder, jeg har valgt at tage med. Det er mine egne forskningsmæssige erfaringer, der har sat mig i stand til at udvælge, også inden for områder, jeg ikke tidligere har beskæftiget mig med. Lad mig følge op med en betragtning omkring kildematerialet. For middelalderens første halvdel tiden frem til ca. 1000 kan en enkelt forsker i princippet godt danne sig et overblik over det samlede materiale, derefter er det umuligt. Det største italienske købmandsarkiv vi kender fra middelalderen

Dødebog for Sct. Peders Kloster i Næstved – "Næstved-kalendariet". Næstved 1228-1250. Bogens hoveddel er en kalender med plads til indføjelser af navne på afdøde brodere og velgørere. På billedet ses en gruppe bortdragende munke, der velsignes af en abbed (Det Kongelige Bibliotek).

rummer 150.000 aktstykker, det kan ikke engang den flittigste forsker nå at gennemgå i løbet af sit liv. Man skal kunne vurdere andre forskeres brug af kilde-materialet. Og det kan man ikke uden personlig forskningserfaring.

Ideen til min bog dukkede op på et tidspunkt, hvor de traditionelle udviklingshistoriske og strukturhistoriske konstruktioner var kommet i krise. Det var i de glade dage i 90'erne efter Murens fald, og før nye farer for alvor havde manifesteret sig. Murens fald og Sovjets opløsning gjorde Europa til det store hit, også i Danmark, trods nej til Maastricht-traktaten. Forlagene pumpede Europabøger ud, bl.a. udsendte Gyldendal med den nyomvendte europæer Søren Mørch som ankermand *Det europæiske hus*. Nogen må have følt, at der måske kunne skrives en mere sammenhængende fremstilling end *Det europæiske hus*, der mildt sagt er lidt rodet, da de enkelte forfattere åbenbart havde frie hænder, hvilket betød, at værket strittede i alle retninger. Jeg blev opfordret til at forsøge mig med en sammenfattende fremstilling af Europas kulturhistorie. Frederiksborgmuseets bestyrelse gav mig et års orlov til projektet. Så langt så godt. Men så meldte virkeligheden sig. Jeg havde forestillet mig en oversigtsfremstilling på nogle hundrede sider baseret på de kendte klassikere. For middelalderens vedkommende kunne jeg vel skrive Georges Duby og Jacques Goff af, den italienske renaissance, og enevælden kunne jeg kalkere over englænderen Peter Burke, og kom vi længere op i tiden, var der nok noget andet, der kunne bruges. Glad og fro tog jeg afsted

ledsaget af min hustru til Rom, hvor jeg opholdt mig det meste af en vinter på Det Danske Institut.

Det pinlige var, at da orlovsåret var gået måtte jeg konstatere, at jeg ikke var kommet nogen vegne. Der var nogle usammenhængende skitser, som mest udmærkede sig ved hasarderede sammenligninger mellem middelalder og nutid, nærmest en form for civilisationskritik, som svævede frit i luften. Det havde været naturligt at stoppe her, men da jeg aldrig har været meget for at indrømme fejltagelser, valgte jeg at fortsætte. Men først gjaldt det om at få projektet på sporet. Når jeg ikke var kommet nogen vegne, var det naturligvis fordi, at jeg ikke havde gennemtænkt projektet ordentligt. Man kan ikke bare skrive af, det er nødvendigt med nogle operative begreber at analysere og strukturere ud fra. Et af problemerne var, at jeg overhovedet ikke havde gjort mig det klart, hvad jeg mente med kulturhistorie.

I virkeligheden var årtiet efter murens fald et dårligt valgt tidspunkt til at forsøge sig med en bred fremstilling. De politiske omvæltninger betød, at den traditionelle socialhistoriske determinisme stod for fald. Ganske vist havde kun få historikere været marxister, men på den anden side var marxismen blot en konsekvent udgave af de socialhistoriske modeller, som havde domineret europæisk og amerikansk historieforskning siden 2. verdenskrig. Hvad skulle man med videnskabelig historie i en tid, hvor Francis Fukuyama erklærede historien for afsluttet og målet nået, *The End of History*. Dertil kom, at histori-

kernes traditionelle funktionelle kilde-læsning blev udfordret af nye former for tekstlæsning, alt det vi samler under begrebet The Linguistic Turn. Historien var i krise, og mere resignerede repræsentanter for faget erklærede, at når nu erkendelsen var så usikker, så kunne man lige så godt skrotte alle tanker om videnskab og sammenhæng og i stedet koncentrere sig om at fortælle nogle gode historier, hvor man ikke tog det så tungt med empirien. Historien blev til historier. En anden reaktion var, at mange historiske arbejder i stedet for at søge sammenhænge blev til en række løst forbundne diskursanalyser.

En avispolemik, som jeg fik rodet mig ud i om historieskrivningens ide, hjalp til en afklaring. Nogle yngre fagfæller hævdede, at historikerne var alt for traditionsbundne, de kunne ikke se, at det skadede, at man peppede en fremstilling op med novellistiske virkemidler, selv om man herved kom til at skrive noget, som ikke havde baggrund i kildematerialet. Min reaktion var, at man derved åbnede for en relativisme, som ikke alene var ødelæggende for historievidenskab og -skrivning, men for friheden som ide. Relativismen kan jo ikke kun udnyttes til at peppe stilen op, begrænsningerne i vor erkendelse kan jo anvendes til alle mulige dubiose ideologiske og politiske formål, hvad bl.a. forsøgene på at benægte holocaust er et godt eksempel på. Relativismen kan også bruges af magthaverne til at legitimere deres version af historien.

Mit mål måtte være at skabe sammenhæng uden at falde i determinismens eller relativismens fælder. Men

stadig manglede jeg en definition af, hvad kulturhistorie egentlig er. Etnologi, etnografi, arkæologi, folkloristik, en hel række videnskaber forstår sig selv som kulturhistoriske, men her er der tale om indbyrdes meget forskellige fagtraditioner. Der er dog ingen tvivl om, at Norbert Elias' berømte værk om civilisationsprocessen har påvirket mange af de fagtraditioner, der forstår sig selv som kulturhistorie. Fra Elias stammer begrebet "history of manners", som gav studiet af sociale normer og adfærd ny mening.

Elias har haft enorm betydning for kulturvidenskaberne, men ingen, heller ikke i Danmark, har hæftet sig ved, at Hartvig Frisch i virkeligheden havde foregrebet hans synspunkter med flere årtier. Frisch definerede kultur som vaner, det er vel i virkeligheden det samme som "history of manners". Vaner og adfærd er et glimrende udgangspunkt for beskrivelse af sociale relationer, men giver ikke nødvendigvis nogen forklaring på social og kulturel dynamik.

Med udgangspunkt i Frisch og Elias, som ved en fejl er røget ud af litteraturlisten, improviserede jeg mig frem til en forståelse af kultur som summen af en række identitetsskabende adfærdsmønstre og vaner af social og mental karakter. Forudsætningen for, at dansk, europæisk eller en hvilken som helst anden form for kultur, f.eks. musikkultur, kan leve videre, er at identiteten bliver nedarvet og gendannet i hver generation. Enhver kultur har brug for skabelsesmyter, der placerer de enkelte individer i en social og mental sammenhæng. Myterne kan være af religiøs,

Bearbejdet oversættelse til fransk ved Philippe de Thaon af den latinske dyrebog Bestiarius, som i ord og billeder skildrer virkelige og fabelagtige dyr og deres emner og udlægger deres symbolske

social og politisk karakter. I 1800-tallets Danmark var det bibelhistorie, salmevers og Danmarkshistorie som leverede myterne, i Sovjetunionen den marxistiske leninisme med Marx og Lenin som symbolfigurer. Og da jeg læste historie, hed dansk historievidenskabs skabelsesmyte Kristian Erslev.

Myter er ikke kun abstrakte. I enhver indlæring af færdigheder ligger en myte om, hvad der er bedst. På denne baggrund ser jeg kulturhistoriens opgave at lede efter spor af identitetsskabende myter og symboler, som kan søges i sociale og religiøse skikke og ritualer, monumenter, litteratur, håndværksmæssige traditioner og mange andre steder. Men myter er ikke uforanderlige, gamle myter forsvinder, når de ikke længere har nogen funktion og erstattes af nye, ligesom gamle færdigheder af håndværksmæssig karakter forsvinder, når der ikke længere er brug for dem.

En periode, hvor måske ekstraordinært mange religiøse, sociale

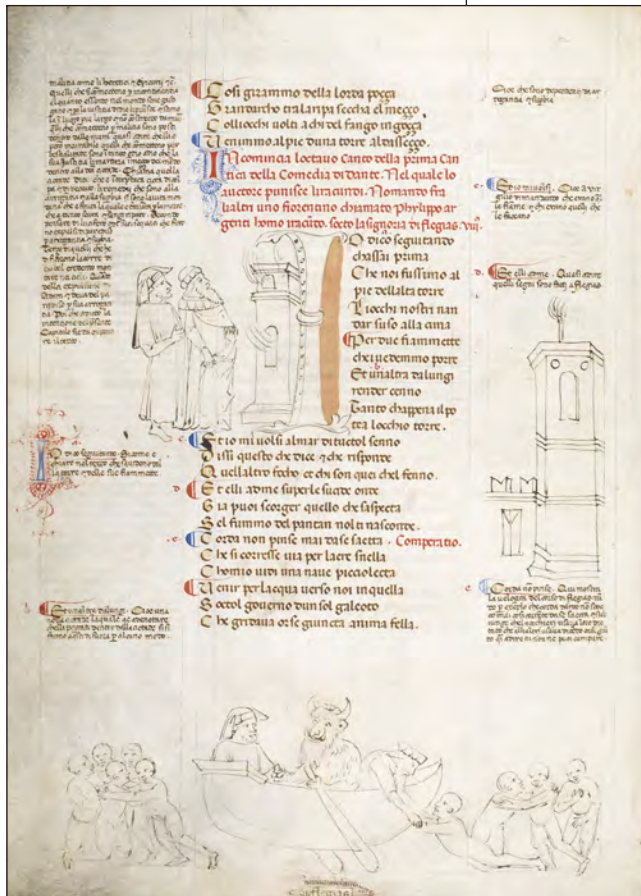
og kulturelle myter stod for fald, var senantikken, århundrederne omkring det romerske sammenbrud, som også er blevet identificeret med den antikke kulturs opløsning. Men sammenbruddet gjorde Rom og antikken til en myte, forestillingen om oldtidens høje kultur-niveau var styrende for al intellektuel virksomhed i middelalderen. Teologi var studiet af kirkefædrene, jura studiet af romerret, de store basilikaer i Rom var længe forbilledet for alt monumental-byggeri, mens antik litteratur leverede de stilistiske forbilleder. Men myten var ikke kun abstrakt og intellektuel, den var i høj grad visuel. Fra 700-tallet til vore dage har Roms ruiner været det visuelle udtryk for hvad jeg i bogen kalder myten om Rom, som jeg ser som et grundlæggende element i middelalderens intellektuelle selvforståelse. Edward Gibbon skriver i sin selvbiografi, at det var synet af Roms ruiner, der gav ham ideen til *The Decline and Fall of the Roman Empire*. I virkeligheden er det en bog om middelalderen, idet fremstillingen føres op til 1453.

Men myten om Rom forklarer naturligvis ikke alt om middelalderen, der er altid forskellige forestillinger og myter i omløb. Knyttet til Rom er myten om det kristne universalrige, der ligger til grund for Karl den Stores genoplivelse af det vestlige kejserrige o. 800 og højmiddelalderens løst strukturerede tysk-romerske rige. Men der er som bekendt også en anden tradition. For Romerriget blev løbet over ende af germanske stammer, der etablerede egne stater på romersk jord. Med tiden blev Frankerriget til Frankrig, de angel-

saksiske stater blev til England, og trods et muslimsk mellemspil på 500 år er det visigotiske rige på den iberiske halvø forudsætningen for det moderne Spanien. Over universalriget som ide, står således de germanske stammeriger, der med tiden blev kernen i de europæiske nationalstater. Det er næppe for meget sagt, at Europas historie fra ca. 500 til i dag kan skrives ud fra modsætningen mellem de to principper, nationalstaterne og universalriget. I en vis forstand er EU den nyeste version af universalriget, og det er karakteristisk, at EU/EF netop

blev skabt som ideologisk modstykke til den nationalisme, som blev gjort ansvarlig for de to verdenskrige.

Den historisk betingede modsætning mellem det universelle princip repræsenteret af EU og nationalstaterne er kun et af mange eksempler på, hvordan middelalderen stadig er med os. Gadenettet i vore gamle byer stammer i reglen fra middelalderen, stednavnene, som i mange tilfælde ikke længere er umiddelbart forståelige, stammer fra middelalderen, det samme gør det dobbelte bogholderi, dertil kommer de

Dante, Divina Commedia. Italien, 1350-1400. Den Guddommelige Komedie, Dantes store digt om Helvede, Skærslid og Paradis fra begyndelsen af 1300-tallet, ledsages af illustrationer; nogle kun skitseret, andre delvist bemalede og enkelte fuldt udførte (Det Kongelige Bibliotek).

fysiske monumenter i form af kirker og borgruiner. Og vi må heller ikke glemme, at forestillingen om at kærlighedens ret frem for økonomiske interesser går tilbage til middelalderens ridderromaner, hvis litterære arketyper – o.k. sat på spidsen – lever videre i nutidens amerikanske sæbeoperaer.

Det betyder ikke, at jeg udelukkende ser middelalderen med retrospektive nutidsøjne. Mange forestillinger og myter er forsvundet og har ikke længere betydning. Men udelades de af fremstillingen, bliver middelalderen uforståelig. Min brug af mytebegrebet betyder heller ikke, at jeg fuldstændig afskriver traditionelle strukturhistoriske modeller. Nye indsigter gør ikke gamle overflødige, tværtimod kan de nye oplyse de gamle. Og det er det jeg har forsøgt med min bog: at sætte nye og gamle indsigter i perspektiv – ræsonnere over dem og indkredse, hvor meget fortiden er med os. Her opstår fortællingen. Kristian Erslev skelnede mellem forskning og

formidling. Men det er sammenhængen mellem forskning og formidling, som giver begge relevans. Det er denne sammenhæng, der er udgangspunktet for min bog og skribentvirksomhed i øvrigt. Netop derfor føler jeg særlig stolthed ved at modtage årets H.O.Lange-pris. Mange tak for denne særlige hæder, som vil være en inspiration for mit fremtidige virke som skribent, men også en forpligtelse.

Til sidst en tak til alle, der har hjulpet mig med bogen. Takken gælder også fremtiden, idet Carlsbergfondet og Frederiksborgmuseet med en storslået økonomisk håndsrækning har gjort det muligt for mig at fortsætte arbejdet med kulturhistorien, hvor jeg i næste bind håber at kunne føre fremstillingen op til den franske revolution.

Og tak til Det Kongelige Bibliotek, som beredvilligt har indvilget i at tage i mod mig som domicileret forsker efter nytår.